

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 29.11.2021 Kabul/Accepted: 22.12.2021

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 121-138.

GEÇİŞ DEVRİ İMLÂ HUSUSİYETLERİ İÇİN 17. YÜZYILDAN BİR ÖRNEKLEM “AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ DÎVÂNİ”ⁱ

Murat AYARⁱⁱ

Öz

Eski Anadolu Türkçesinden (13 ila 15. yüzyıllar) Osmanlı Türkçesinin (16 ila 19. yüzyıllar) dil özelliklerine ait geçişkenliğin yoğun olarak görüldüğü zaman dilimlerinden biri de 17. asırdır. Bu çalışmada, 17. yüzyılın hem hece hem de aruza ait metin örneklerini içinde barındıran ve hareketli olması yönüyle de işin sıhhat ve güvenilirliğini bir kat daha artıran Aziz Mahmud Hüdâyî'ye ait Dîvân'la, dönemin yazım ve fonotik yapısına ait değişimi-çeşitlenmeyi gözler önüne sermek amaçlanmaktadır. Eserin, halkın kullandığı dile olan yakınlığı ve sadeliği ile hareketli bir özellikte olması, çalışmanın yöntemini de belirlemiştir. Seçilen hareketli zemin metnin sağladığı olanakla, ilgili başlık ve değerlendirmelere hizmet eden kelime ve ekler öncelikli olarak fişleme işlemine tabi tutulmuş; ardından seçili birkaç örnek, karşılaştırma yöntemiyle dikkatlere sunulmuştur. Fonotik ve morfolojik yapıya dair hususlarda F. Kadri Timurtaş'ın Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük ve Tahsin Banguoğlu'nun Türkçenin Grameri çalışmalarındaki ilgili tasnifler referans olarak alınmıştır. Bu makalemizde, dönemin vezin ve yazma bilgisi arasındaki ilişki ile kelime ve ses değerleri arasındaki yazım tercihlerinin ve değişimlerinin tespiti yapılmıştır. Bu sayede, kültürel formların oluşmasında önemli bir yer işgal eden dil değerlerinin değişim ve gelişim safhalarından bir örneklemin, günümüz araştırmacı ve meraklılarının istifadesine sunulması sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: 17. Asır, Hüdâyi Dîvânı, Fonotik, İmlâ, Vezin.

A 17th Century Sample of Transitional Period Spelling Characteristics “The Divan of Aziz Mahmud Hudâyî”

Abstract

One of the time periods in which the transitivity of the language features of Ottoman Turkish (from 16th to 19th centuries) from Old Anatolian Turkish (from 13th to 15th centuries) seen intensely is the 17th century. In this study, with the Divan of Aziz Mahmud Hudâyî, which contains both syllabic and aruz text samples of the 17th century and increases the validity and reliability of the work with the vowel point aspect, revealing the change and diversity of the spelling and phonetic structure of the period is intended. The work's proximity to the language used by the people and its simplicity and vowel point feature also determined the method of the study. With the possibilities provided by the selected vowel pointed text, the words and suffixes that serve the relevant titles and evaluations were primarily subjected to the filing method; then presented to the attention with the comparison process. On the issues related to phonetic and morphological structure, F. Kadri Timurtaş's Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük and Tahsin Banguoğlu's related classifications in Türkçenin Grameri studies are taken as reference. In this article, the relationship between rhythm and writing knowledge of the period, and spelling preferences and changes between word and sound values have been determined. In this way, a sample of the change and development phases of language values,

ⁱ Bu makale, Murat AYAR'ın yazım süreci devam eden Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvânı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük) isimli doktora tezinde işlediği bir bölümden hazırlanmıştır.

ⁱⁱ MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, e-posta: ayarrmuratt@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9346-3976

which play a key role in the formation of cultural forms, will be presented to the use of today's researchers and enthusiasts.

Keywords: 17th Century, The Divan of Hüdayi, Phonetic, Punctuation, Rhythm.

Giriş

Bir milletin akla gelebilecek bütün tarihsel, sosyal, dinî ve kültürel kodları, tek bir çatıda değerlendirmek ve toplanmak istense herhalde dil tüm bu sayılan kavramlara alt zemin oluşturabilecek hünerdedir. Dilin bu kuşatıcılığı, insanlık tarihi kadar kadim bir değere sahip olmasından kaynaklıdır şüphesiz.

Bu kuşatıcı değere sahip olan insanı, diğer yaratılardan ayıran en önemli meleke ise onun düşünme yetisine sahip olmasıdır. Düşündüğünü konuşma ve yazma yoluyla ifadelendirme, dili ve usulünü bilmekten geçer. Dil ve usulü üzerine uzman sayılabilecek edipler de dili, heykeltraşın mermeri yontması misali işlerler. Örneğin bu gruba giren şairler; dili vezne, kafiye, şekle ve anlama göre yontarak en mükemmele ulaşmaya çalışırlar (Kaplan, 2002, s. 121-122). Bu mükemmele ulaşma yolunda dil, içinde yaşadığı toplumdan ve iletişim enstrümanlarından bağımsız olmadığı için zamana dayalı olarak birtakım değişim ve farklılaşmayı da beraberinde getirir. Bahsi geçen değişimle 13. yüzyıldan başlayarak günümüze uzanan şimdiki Türkçe; tarihsel süreç içinde Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi adlarını almıştır (Duman ve Ataizi, 2018, s. 1). Bu cümleden; dilin, içinde yaşadığı toplum gibi hayat süren, değişen ve girdiği forma göre isimlendirilen bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Tarihsel seyir içindeki fonotik ve morfonolojik değişimin takip ve taliminin yapılmaması, nihayetinde muhatabının karşısına anlamsal sorun olarak çıkar. Bir başka ifadeyle, tarihimizin en uzun ve malzeme olarak en zengin dönemi olan Osmanlı Türkçesi devrine ait bir metin üzerinde esaslı bir anlam değeri tespitinin yapılması, öncelikli ve ancak o devrin değişen veya değişmekte olan gramer bilgisine sahip olmakla mümkün olacaktır (Tulum, 2011, s. 3).

13 ve 15. yüzyıllarda etkili olan Eski Anadolu Türkçesinden 16 ve 19. yüzyıllara tesadüf eden Osmanlı Türkçesine geçişte fonotik ve imlâya dayalı pek çok hususiyetin değişip dönüşmeye devam ettiği bilinmektedir (Ercilasun, 2004, s. 461-462). Osmanlı Türkçesi döneminde yabancı dillerden alıntı sözcüklerin hüküm sürdüğü 17. asır, Eski Anadolu Türkçesi dil yapısının bir taraftan devam ettiği ve ünlülerin ünlü uyumlarına girdiği (Tuğluk, 2008, s. 614), klasik bir yazı dili olarak kimi kullanımlarda yazı dili imlâsının standartlaştığı bir dönemin de adıdır; ancak bu durum, diğer taraftan halk telaffuzu ile imlâdaki farkın artması anlamına da gelmektedir (İğci, 2014, s. 6). Örneğin Eski Anadolu Türkçesinde / t / sesini göstermek için bağlı olduğu kelimenin incelik ve kalınlık durumuna bakılmaksızın Arap alfabesinden / ت / ve / ط / seslerinden herhangi biri tercih edilebiliyorken Osmanlı Türkçesi döneminde yazıdaki standartlaşmayla birlikte ince kelimelerde / ت /; kalın kelimelerde / ط / fonemi kullanılır olmuştur. Hatta sadece fonotik yapıda değil morfonolojik

değeri yansıtan yapım ve çekim eklerinde de kalıplaşmaya gidilmiştir (Develi, 2009, s. 45). Bu durum, dildeki değişim seyrinin hem devam ettiği hem de oturmaya başladığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

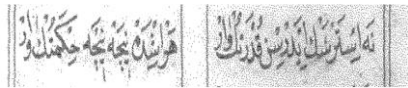
17. yüzyılı da içine alan Osmanlı Türkçesi döneminin, dil tarihi açısından bu önemine rağmen Türk dili üzerine çok fazla dil araştırmasının yapılmadığını görüyoruz (Duman, 2013, s. 42). Buna sebep Arap harfli abecenin Türkçenin fonotik yapısını ifade etmedeki yetersizliği, Arapça ve Farsçanın bu dönem üstündeki hakimiyeti ve bu yüzyıllardaki imlânın konuşma dilinden uzaklaşması olarak açıklanabilir (Develi, 1995, s. 3; Karal, 1978, s. 30). Sanat endişesi taşımayan, konuşma diline yakın sade bir anlatımın tercih edildiği harekeli metinler, zikredilen bu olumsuz durumları biraz olsun kırıp sağlıklı bir sonuç almada fayda sağlayabilir (Duman, 1993, s. 7). Biz de bu faydadan hareketle Aziz Mahmud Hüdâyî'nin *Dîvân-ı İlahiyat* eserinin en eski istinsah tarihli (1040/1630) harekeli nesih nüshasını¹, çalışmamızın zemin metni yaptık.

1. İmlâ ve Vezne Dair Hususiyetler

Divan şiirinde çoğu şair, ölçüde kapalı hece gereken yerde açık hecenin kullanılmasından doğan ve bir aruz kusuru sayılan imaleyi uygulamak zorunda kalmıştır. Bu duruma daha çok Türkçe sözcüklerin açık heceli eklerinde ve yabancı dillerle kurulan tamlamalardaki izafet kesrelerinde rast gelinir (Dilçin, 1997, s. 13). Kimi zaman sayılan bu durum, müellif veya müstensih'in "ihtiyarat-ı şâirî" denilen imlâda yaptığı yapısal müdahalelerle giderilmeye çalışılmıştır (Aksoyak, 2008, 67). Vezin ve imlâ üstündeki bu tasarruf, çoğunlukla uygulaması görülen eserin tamamına tatbik edilir. Harekeli zemin metin olarak seçtiğimiz Hüdâyî'nin *Dîvân'*ında² değişik şekillerde karşımıza çıkan bu pratik, metnin nasıl okunması gerektiği noktasında okuyucuya kolaylık ve avantaj sağlar.

1.1. Aşağıyı Dik Kesen İmlâ Tercihleri

Hüdâyî *Dîvân'*ında pek çok defa, kapalı olması gereken hecenin açıkta tutulması sonucu imaleye düşülmüş ve kimi yerlerde hecenin kapalı okunması gerektiğini belirtmek için de aşağıyı dik kesen bir çizgi tercih edilmiştir. Aşağıdaki örneklerde, vezinleri verilen şiirlerin ilgili dizelerinde kelimelerin ilk veya ikinci hecelerinin kapalı okunması gerektiğini belirtmek için "ى" sesinin altında aşağıya doğru dik çeker bir çizgi kullanılmıştır:

³ Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Fe'ülün

*Ne istersen idersin kudretün var
Her işde niçe niçe hikmetün var*

¹ İlgili nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, 2372/2'de bulunmaktadır.

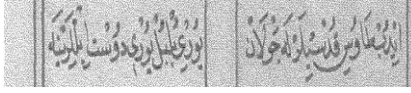
² Hüdâyî *Dîvân'*, H. kısaltması ile gösterilecektir.

³ H. nr. 17.

⁴ Mefā'îlün / Mefā'îlün / Fe'ûlün

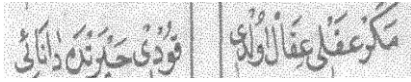
*Kanı Eyyüb gibi bir sabra tākat
Ya İsmā'il-veş kurbāna cür'et*

Mefā'îlün / Mefā'îlün / Fe'ûlün⁵

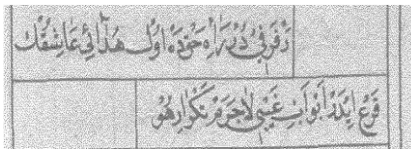
*İdüb tāvūs-ı kudsîlerle cevlān
Yüri bülbül yüri dost illerine*

Şairler kimi zaman imale yapmaya mecbur kalmışlardır. Yani kapalı okunması gereken ilgili ek açıkta kaldığı için imale yapılmıştır. İlgili vezinler takip edilecek olursa, kapalı okunması gereken kimi durumlar, aşağıya doğru dik çeker bir çizgi ile gösterilmiştir:

⁶Mefā'îlün / Mefā'îlün / Mefā'îlün / Mefā'îlün

*Şular kim ehl-i kāl oldı seni bilmek muhāl oldı
Meger 'aklı 'ikāl oldı kodı hayretde danayı*

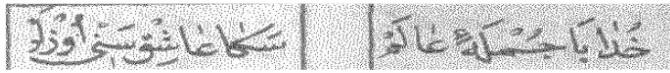

⁷ Fa'ilātün / Fa'ilātün / Fa'ilātün / Fā'ilün

*Refrefidür rāh-ı Hak'da ol Hüdāi 'āşıkun
Kar' ider evvāb-ı ğaybı lā-cerem tekrār-ı hū*

1.2. Yukarıyı Dik Kesen İmlâ Tercihleri

Dîvân'ın kimi bölümlerinde de imalenin gösterilmesi ve ilgili bölümün kapalı okunması gerektiğinin belirtilmesi için / / sesinin üstünde, yukarıya doğru dik çeker bir çizgi kullanılmıştır:

⁸ Mefā'îlün / Mefā'îlün

*Hudāyā cümle-i 'ālem
Saḡa 'āşık seni özler*

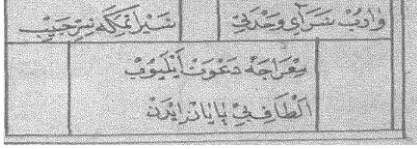
⁴ H. nr. 18.

⁵ H. nr. 50.

⁶ H. nr. 19.

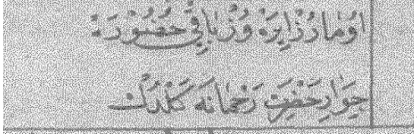
⁷ H. nr. 76.

⁸ H. nr. 45.

⁹ Müstef'îlün / Müstef'îlün / Müstef'îlün / Müstef'îlün

*Varub sarây-ı vahdeti seyr itmege sırr-ı Habîb
Mi'râca da'vet eyleyüb eltâf-ı bî-pâyân iden*

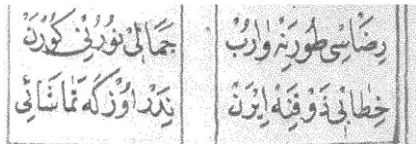
¹⁰ Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Fe'ülün

*Umaruz irevüz bâkî huzûra
Civâr-ı hazret-i Rahmâna geldük*

Yukarıdaki örnekte müstensihin bir yazım tercihiyle daha karşılaşıyoruz. Alıntı sözcükler olan “rahmân” ve “civâr” kelimelerinin zaten kapalı okunan ikinci hecelerinde aynı zamanda yukarıya doğru dik çeker bir hareke kullanılması, bu işaret konusunda ihtiyatlı olunmasını zorunlu kılmaktadır.

1.3. Terkiplerde Aşağıyı Dik Kesen İmlâ Tercihleri

Divan şiirinde kullanılan tamlamaların izafet kesrelerinde görülen imalelerin belirgin bir kusur kabilinden olmadığı düşüncesinde olanlar da vardır (Levend, 2015, s. 637; Saraç, 2010, s. 211). İzafet kesresinin ihtiyaca göre açık veya kapalı okunabilmesi yönündeki bu tolerasyona karşın zemin metnimizdeki bazı kullanımlarda kapalı okumanın gerekliliği, fonemin altına konulan aşağıyı dik kesen bir çeker çizgiyle gösterilmeye çalışılmıştır. Bir diğer husus da metindeki izafet kesresinin kapalı okunması gerektiğini belirtmek için hem “ ى ” sesinin hem de aşağıya doğru dik çeker çizginin kullanılmasıdır. Yukarıdan aşağıya doğru verilen metin örnekleri incelendiğinde ilk üç tamlamayı oluşturan “*cemâl-i nûr, hitâb-ı zevk, cisr-i mecâzî, zikr-i mükerrer*” kelimelerinin köklerinde /ى/ sesi; hecenin kapalı okunması gerektiğini belirtmek için aşağıya doğru dik çeker harekesiyle birlikte kullanılmıştır. Verdiğimiz diğer tamlama örneklerinde bu durum söz konusu değildir. Buradan Eski Anadolu Türkçesinde de görülen ünlülerin hem hareke işaretleri hem de / ى /, / و /, / ى / fonemleriyle gösterme uygulamasının (Duman, 2013, s. 43) devam ettiği sonucuna varabiliriz:

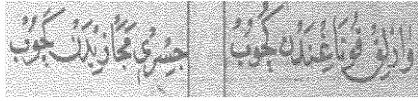
¹¹ Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün

*Rizâsı Tûr'ın varub cemâl-i nûrunu gören
Hitâb-ı zevkine iren n'ider özge temâşâyı*

⁹ H. nr. 48.

¹⁰ H. nr. 51.

¹¹ H. nr. 19.

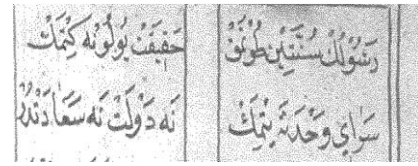
¹²Müstef'ilün / Müstef'ilün

Varlık konağından geçüb
Cisr-i mecâzîden geçüb

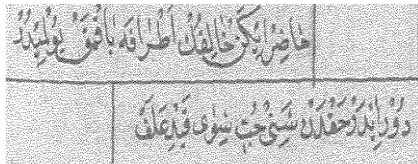
¹³Müstef'ilün / Müstef'ilün

Zikr-i mükerrer idegör
Bir hacc-ı ekber idegör

¹⁴Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

Resülün sünnetin tutmak hakikat yoluna gitmek
Sarây-ı vahdete yitmek ne devlet ne sa'âdetdür

¹⁵Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

Hâzır iken Hâlikuñ etrâfa bakmak yol midür
Dür ider Hak'dan seni hubb-ı sivâ kayd-ı 'alef

2. Fonotik ve Morfonolojik Değişim ve Tercihler

Bir dilin ses bilgileri ve imlâ yapıları arasında birbirinden ayrı düşünülemez bir bağ vardır (Timurtaş, 2019, s. 19). Ancak biz bu çalışmamızda, ses değişimlerinin imlâ üzerinde nasıl ve niçin bir değişiklik meydana getirdiği konusu üzerinde durmayıp Osmanlı Türkçesi dönemine ait harekeli bir metinde görülen Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinin her ikisini de kapsayan ses yapılarının tespitine çalışacağız. Fonotik yapıdaki değişim ve tercihleri de ek ve kök olmak üzere iki başlıkta değerlendireceğiz.

2.1. Ekteki Değişimler ve Tercihler

2.2. 1. Tekil Şahıs İyelik Eki (-um/-ım)

Aidiyet ve mülkiyet bildiren sesin Eski Anadolu Türkçesindeki hali -m'dir. Arada yardımcı ses olarak yuvarlak vokal -u, -ü / و / bulunur (Timurtaş, 2019, s.64). Yardımcı vokalin bulunmadığı durumlarda yuvarlaklık ötre / ' / harekesi kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesi dönemine ait metnimizde, iyelik 1. tekil şahsın yuvarlak ünlü çekiminin etkinliğini devam

¹² H. nr.139.

¹³ H. nr. 163.

¹⁴ H. nr. 18.

¹⁵ H. nr. 137.

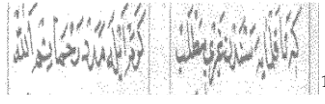
ettirdiğini görürken düzleşmeye olan meylin giderek arttığını kullanılan -ım ekiyle görüyoruz. Düzleşmeye olan bu itibar, ünlü uyumu sonucunu da beraberinde getirmiştir.

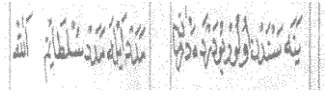
¹⁶*Cānım seni kılsun şuhūd
İhsān cenābuñdan senüñ*

¹⁷*Hubb-ı sivā dilden gide
Cānım ide Hakk'ı şuhūd*

¹⁸*Ki tā kalmaya senden ğayrı maṭlab
Kerem eyle meded Raḥmānım Allāh*

¹⁹*Yene senden olur bu derde dermān
Meded eyle meded sultānım Allāh*

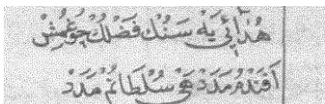
²⁰*Lutf ile ihsānuñ ebvābunu ac
Meded eyle meded sultānım Allāh*

²¹*Ele al hātır-ı perîşānım
Kudret-i tāmme ıssı Sultānım*

²²*Aşkuñla içüm toldur
Çok ağlamışam güldür*

²³*Hüdāi'ye senüñ fazluñ çoğmuş
Efendüm meded hey sultānım meded*

²⁴*Huccāc ile varub Beytü'l-Ḥarām'a
İşigine yüzüm gözüm sürem mi*

¹⁶ H. nr. 5.

¹⁷ H. nr. 79.

¹⁸ H. nr. 188.

¹⁹ H. nr. 188.

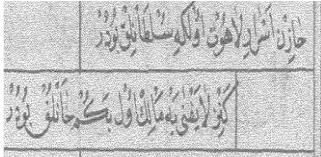
²⁰ H. nr. 196.

²¹ H. nr. 214.

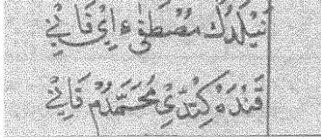
²² H. nr. 10.

²³ H. nr. 22.

²⁴ H. nr. 26.

²⁵Hāzin-i esrār-ı lāhūt ol ki sultānlık budur
Kenz-i lā-yefnāya mālīk ol begüm hānluḡ budur

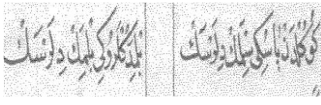
²⁶Neyledün Muştafā'yı iy fānī
Ḳande gitdi Muḡammed'üm ḡanı

2.3. II. Tekil Şahıs İyelik Eki (-uḡ /-ıḡ)

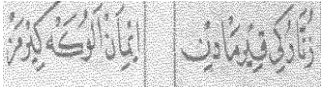
Eski Anadolu Türkçesinde mülkiyet bildiren iyelik ekinin 2. şahsı, -ıḡ / ڭ /fonemidir ve arada yuvarlak ünlü sesi, ötre / ' / harekesiyle sağlanmıştır. Metinden hareketle yuvarlaklığın, etkisini devam ettirdiği, düzleşme temayülünün / -ıḡ / az da olsa görüldüğü söylenebilir.

²⁷Kullarıḡa eşfaksın
Luḡf eyle kerīm Allāh

²⁸Göñülden pāsuyı silmek dilersen
Bilmediklerüḡi bilmek dilersen

²⁹Zünnāruyı kırmadın
İmān elüḡe girmez

³⁰Luḡfuḡla Hüdā'iden
Kez rāzı olasıḡ sen

2.3. Fiilden İsim Yapım Eki (-um/-ım)

Eski Anadolu Türkçesinde, yalnız bir defada veya hamlede olan bir işi ifade eden -m ekinin (Timurtaş, 2019, s. 81) önündeki ünlü, zemin metnimizde daha ziyade yuvarlak haliyle kullanılmıştır. Yuvarlak ünlü sesi ötre / ' / harekesi ve / ɔ / fonemiyle verilir. Az da olsa, metinde karşılaştığımız ekin düz hali, dildeki düzleşme ve ünlü uyumunun sağlanmasındaki değişimin devam ettiğini gösterir.

²⁵ H. nr. 62.

²⁶ H. nr. 71.

²⁷ H. nr. 221.

²⁸ H. nr. 1.

²⁹ H. nr. 13.

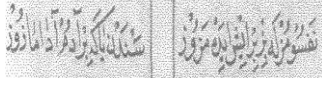
³⁰ H. nr. 9.

³¹Avn-i Rabbânî refik olmayıcak
Bir adım yir varımaz tâlib-i Hak

³²Adımı dostdan yaña
Adalum şimdengirü

³³Nefsümüzle biz bir iş idemezüz
Senden yaña bir adum adamazuz

2.4. Vokal Değişimleri

2.4.1. i>e ve e>i Değişimi

Eski Anadolu Türkçesine ait kimi kelime ve eklerin vokal seslerinde, değişmelerin olduğu aşikârdır (Arat, 1987, s. 309). Bunlar içinde i>e veya e>i değişimi, pek çok araştırmacının üzerinde çalıştığı en önemli konulardan biridir (Ceylan, 1991, s. 151-156). Özellikle kelime kökü içindeki değişmelerin merkezlendiği i/e meselesinin Eski Anadolu ve Türkiye Türkçelerinde iki farklı durumu söz konusudur. Bunlardan ilki ve en çok karşılaşılanı, evvelde kök içinde bulunan *i*'nin bugünkü Türkiye Türkçesinde *e*'ye dönüşmesi durumudur (Duman, 2013, s. 41). Aşağıda zemin metnimizde verilen örnekler incelendiğinde Eski Anadolu Türkçesinde karşılaşılan “yir, di-, gice, yit-, il” sözcüklerindeki *i* foneminin, Türkiye Türkçesindeki *e* fonemine dönüş sürecinin devam ettiği ve *i* sesinin verilmesi için / ى / harfinin kullanıldığı, metinden ulaştığımız sonuçlardandır.

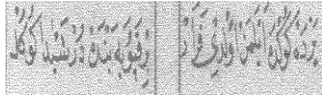
³⁴Avn-i Rabbânî refik olmayıcak
Bir adım **yir** varamaz tâlib-i Hak

³⁵İy menba'-ı lutf u cüd
Yirüñ makâm-ı Mahmüd

³⁶Kimi sultândur kimi kul
Âhir bir **yire** çıkar yol

³⁷Yerde gökde eylemez oldı karâr
Bir kapuya bendedür şeydâ gönül

³¹ H. nr. 29.

³² H. nr. 35.

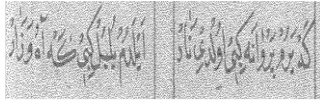
³³ H. nr. 47.

³⁴ H. nr. 29.

³⁵ H. nr. 36.

³⁶ H. nr. 78.

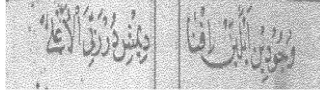
³⁷ H. nr. 53.

³⁸Geh **yerüm** pervâne gibi oldu nâr
Eyledüm bülbül gibi geh âh u zâr

³⁹**Yer** gök çekmediği haml-ı kebîr
Götürür anı bu insân-ı hakîr

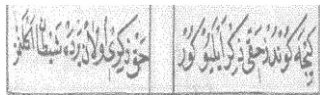
⁴⁰Vücûdım eyleyen ifnâ
Dimişdür Rabbiye'l-a'lâ

⁴¹Lev denevü **deyicek** rûh-ı emîn
Sen revân olduñ pes iy hayrü'l-verâ

⁴²Bir oldu **giceñ** gündüzün
Neyleyeyin gönül seni

⁴³**Gice** gündüz **Hağk**'ı zikr eyleyügör
Hağ zikri olan yerde şeytân eglenmez

⁴⁴Zulmet-i nefsi geçen bulur hayât
Çün **gece** âhir ola olur sabâh

⁴⁵**Yitmez** niçe biñ 'ömr-i Nüh
Yâ Rab nice şükr idelüm

⁴⁶**Mahz-ı** fazlıla esirgerse Hüdâi'ye **yiter**
Nazar-ı lutfi ile kârı oñar işi biter

⁴⁷Begüm mâl ile iş bitmez
Kazandığıñ neñe **yetmez**

³⁸ H. nr. 124.

³⁹ H. nr. 29.

⁴⁰ H. nr. 143.

⁴¹ H. nr. 145.

⁴² H. nr. 72.

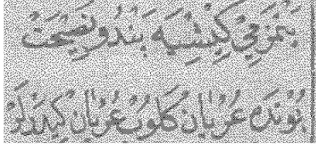
⁴³ H. nr. 40.

⁴⁴ H. nr. 178.

⁴⁵ H. nr. 172.

⁴⁶ H. nr. 23.

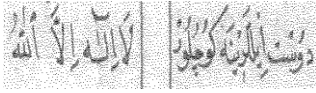
⁴⁷ H. nr. 101.

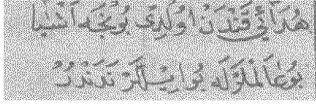
⁴⁸Yetmez mi kişiye pend ü nasîhat
Bunda 'uryân gelüb 'uryân giderler

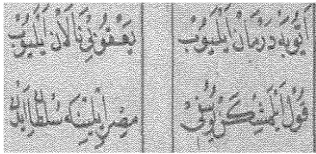
⁴⁹Yene gönlüm dost illerin özledi
Ol illere bir kez dahı varam mı

⁵⁰Dost illerine göçülür
Lā ilāhe illa'llah

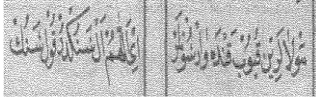
⁵¹Hüdâi'ye kanden oldı bunca eşyâ
Bu 'älemlerle bu iller nedendür

⁵²Eyyüb'a dermân eyleyüb Ya'küb'ı nālân eyleyüb
Kul eylemişken Yūsuf'ı Mısır iline sultân iden

⁵³Dāmen-i vasla irem mi
Elüm diyü ağlar var mı

⁵⁴Mevlâların koyub kande varsunlar
İy Allāh'um el senüñdür kul senüñ

İ'den e'ye olan dönüş istikametinin az da olsa e'den i'ye olanı vardır. Yani Türkiye Türkçesinde i'li olan kimi kelime kökleri Eski Anadolu Türkçesinde e olarak karşımıza çıkar. "Eyü>iyi, gey->giy-, get->git, eşit->işit-, yene>yine" gibi kelimeler buna örnek olarak gösterilebilir (Duman, 2013, s. 42). Zemin metnimizde bu durumu örnekleyen bir tek *yene>yine* kullanımıyla karşılaştık:

⁴⁸ H. nr. 111.

⁴⁹ H. nr. 26.

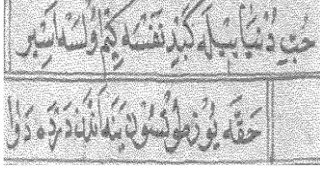
⁵⁰ H. nr. 2.

⁵¹ H. nr. 52.

⁵² H. nr. 48.

⁵³ H. nr. 148.

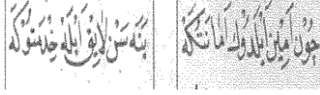
⁵⁴ H. nr. 58.

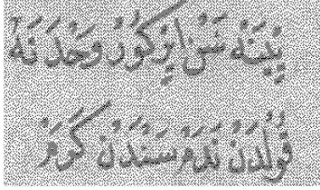
⁵⁵Hubb-ı dünyâyıla keyd-i nefse kim olsa esîr
Hakk'a yüz tutsun yine andan derde devâ

⁵⁶Hüdâi'nün idüb kalbini ta'mîr
Yene eyle sen her emrini tedbîr

⁵⁷Çün emîn eylediñ emânetüñe
Yene sen lâyıq eyle hıdmetüñe

⁵⁸Yine sen irgür vahdete
Kuldan nedem senden kerem

⁵⁹Nutfe-i nâçizi insân eyleyen kâdir Hudâ
Yine lutfundan ider kullarına vaslın 'atâ

2.4.2. Düzleşme-Yuvarlaklaşma

Türk dil tarihinin karışık meselelerinden biri de düzleşme ve yuvarlaklaşmadır. Eski Anadolu Türkçesinde genel temayül olan yuvarlaklaşmanın (Timurtaş, 2019, s. 27) Türkiye Türkçesi devrine geçildiğinde düzleşme seyrine girdiğini görsek de zemin metnimizde hâlâ kimi sözcüklerde yuvarlak ünlülerin kullanımının çoğunlukta olduğunu görmekteyiz. Karşılaştığımız örneklerde, düz ve yuvarlaklık ikilemi kelimenin son hecesine rast gelmekte ve yuvarlaklık için / و / fonemi ve ötre / ' / harekesi; düzleşme içinse / ى / fonemi ve kesre / - / harekesi birlikte kullanılmaktadır. Aşağıda verilen “kendü>kendi, okı>oku, toğrı>toğru, uyanuk>uyanık” kelimeleri, düzleşme ve yuvarlaklaşma başlığında rastladığımız ikili kullanımlara örnektir.

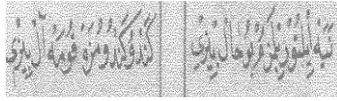
⁵⁵ H. nr. 216.

⁵⁶ H. nr. 15.

⁵⁷ H. nr. 30.

⁵⁸ H. nr. 68.

⁵⁹ H. nr. 216.

⁶⁰Neye iltür bilmezem bu hâl bizi
Kendü kendümüze koma al bizi

⁶¹Dîvâne gönlüme bilmezem n'oldı
Kendüyi yitirüb hayretde kaldı

⁶²Kasd it ihlâsa vü riyâyı bırak
Kendü_hazzuñ ko Hak rızâsına bak

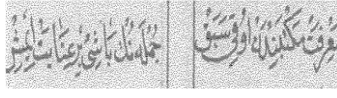
⁶³Şu 'âşık kim 'ışkuñ tolusun içdi
Kendiden el yuyub ğayrıdan geçdi

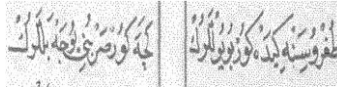
⁶⁴Güller tutar elde varak
Bülbüller okur sebak

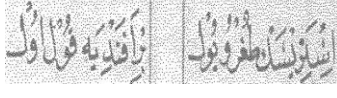
⁶⁵Ac gözünü Hakk'ıla bak
Okı Hüdâî'den sebak

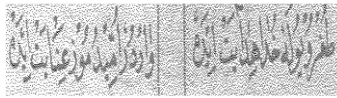
⁶⁶Ma'rifet mektebinden **okı** sebak
Cümlenün başı bir 'inâyet imiş

⁶⁷**Toğrusına** gidegör bu yollaruñ
Geçegör sarbunu yüce bellerüñ

⁶⁸İsterisen **toğru** yol
Bir efendiye kul ol

⁶⁹**Toğru** yola Hudâ hidâyet ide
Vardur ümmîdümüz 'inâyet ide

⁶⁰ H. nr.47.

⁶¹ H. nr. 56.

⁶² H. nr. 85.

⁶³ H. nr. 47.

⁶⁴ H. nr. 8.

⁶⁵ H. nr. 11.

⁶⁶ H. nr. 152.

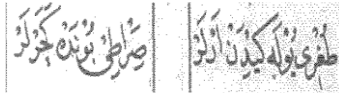
⁶⁷ H. nr. 39.

⁶⁸ H. nr. 92.

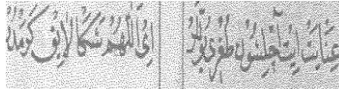
⁶⁹ H. nr. 85.

⁷⁰Kimisi bulduğun kapar
Kimi **toğrı** yoldan sapar

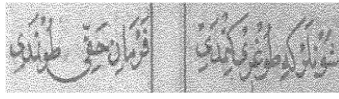
⁷¹**Toğrı** yola giden erler
Sırātı bunda geçerler

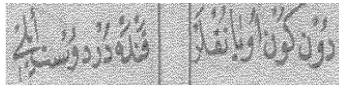
⁷²İNāyet it açılsun **toğrı** yollar
İy Allāh'um saña lāyık keremdür

⁷³Açırır lutf eyle **toğrı** yolunı
Allāh'um Allāh'um güzel Allāh'um

⁷⁴Şunlar ki **toğrı** gitmedi
Fermān-ı Hakk'ı tutmadı

⁷⁵Dün gün **uyanuklar**
Kandedür dost ili

⁷⁶Kimi olmuş visāl-i Hakk'a lāyık
Kiminün dide-i kalbi **uyanık**

⁷⁷**Uyanık**lardan olagör
Hakk 'aşkıla tolagör

⁷⁸Hic berāber ola mı a' mā ulü'l-ebśār ile
Kande benzer ğaflet ehli kalbi **uyanıklara**

2.6. Bazı Ünsüzlerde Görülen Farklı Yazım Tercihleri

Zemin metnimizde, Türk dilindeki sedalı (yumuşak, tonlu) ünsüzler olarak ifade edilen seslerden *b*, *c* fonemlerinin, müellif veya müstensihin tercihiyle sedasız (sert, tonsuz) *p*

⁷⁰ H. nr. 74.

⁷¹ H. nr. 31.

⁷² H. nr. 103.

⁷³ H. nr. 54.

⁷⁴ H. nr. 89.

⁷⁵ H. nr. 59.

⁷⁶ H. nr. 52.

⁷⁷ H. nr. 168.

⁷⁸ H. nr. 174.

ve ç'li kullanımlarına da rast gelindi. Buradaki genel temayülün oluşmasında ekleşmenin etkisi büyüktür. Kelimelerin emir çekimli hallerinin çoğunda *b*, *c* seslerinin kendilerini koruduklarını; ekleştikleri durumların önemli bir kısmında da *p*, *ç* fonemlerine dönüştüklerini gözlemliyoruz. Karşılaştığımız “*nice/niçe, ac-laç-, sac-/saç-, yab-, yap-*” gibi sözcükler, bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

⁷⁹Eger Hak olmazsa sözüñ
Nice olur bizüm hālümüz

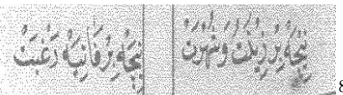
⁸⁰Aceb *nice* ola yā Rab
Hālüm diyüb ağlar var mı

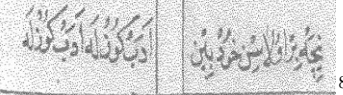
⁸¹Yitmez *niçe* biñ 'ömr-i Nūh
Yā Rab nice şükr idelüm

⁸²Rāh-ı Hak'da kolayuğa gitdüñ
Āh nefsum seni *niçe* eyleyeyin

⁸³*Niçe* bir zîynet ü şöhret
Niçe bir fânîye rağbet

⁸⁴*Niçe* bir olasin hōd-bîn
Edeb gözle edeb gözle

⁸⁵Ac gözüñi Hakk'ıla bak
Okı Hüdāi'den sebak

⁸⁶Zulmet-i ğafleti dilden süregör
Ac gözüñ nūr-ı kadîmi göregör

⁸⁷Lutfula ihsānuñ ebvābum *ac*
Meded eyle meded sultānım Allāh

⁷⁹ H. nr. 74.

⁸⁰ H. nr. 148.

⁸¹ H. nr. 172.

⁸² H. nr. 85.

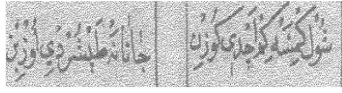
⁸³ H. nr. 109.

⁸⁴ H. nr. 121.

⁸⁵ H. nr. 11.

⁸⁶ H. nr. 136.

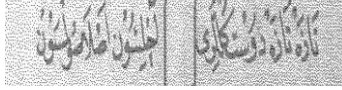
⁸⁷ H. nr. 196.

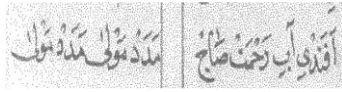
⁸⁸Şol kimse kim açdı gözün
Cānāna tapşurdu özin

⁸⁹Lutfa mazhar olduğun fikr it begüm
'Arif iseñ aç gözün merdāne bak

⁹⁰Tāze tāze dost gülleri
Açılsun aslā solmasun

⁹¹Efendi āb-ı rahmet sac
Meded Mevlā meded Mevlā

⁹²Cennet anuñla açılır
Mü'minlere nūr saçılır

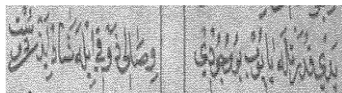
⁹³Yab yab gönül kasrını yab
Mi'mār-ı zikrullāh ile

⁹⁴Yab gönüm evini yab
Şöyle koma virāne

⁹⁵Cānlarda yapıdı āşyān
Sayd eyledi 'Ankā-yı 'aşk

⁹⁶Yed-i kudretle yapub bu vücūdı
Visāli zevki ile şād iden dost

3. Alıntılama Yapılan Bazı Kelimelerde Görülen Farklı Yazımlar

Türkçeye giren pek çok yabancı sözcük, Eski Anadolu Türkçesinden başlayarak Türkçeleşme eğilimine uğramıştır (Günaydın, 2020, s. 174). Özellikle Arapça ve Farsça kelimelerde, gerek veznin oturması; gerekse Türkçenin ünlü uyumuna adapte edilebilmesi

⁸⁸ H. nr. 104.

⁸⁹ H. nr. 180.

⁹⁰ H. nr. 65.

⁹¹ H. nr. 211.

⁹² H. nr. 2.

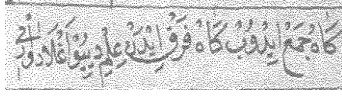
⁹³ H. nr. 160.

⁹⁴ H. nr. 106.

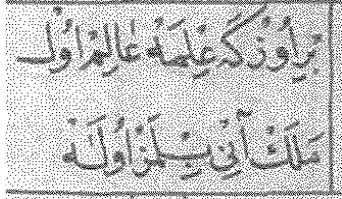
⁹⁵ H. nr. 77.

⁹⁶ H. nr. 201.

gibi amaçlardan çeşitli ses değişiklikleri görülmüştür (Aksoyak, 2008, s. 401). İncelediğimiz metinde Arapça ve Farsça sözcüklerin tamamına yakını, orijinal hallerini korurken sadece *ilm* kelimesi bahsi geçen sebeplerden değişime uğramıştır. *İlm* kelimesi, bir yerde veznin oturması amaçlı, ek almadığı halde kök içine ünlü alıp *ilim* şeklinde yazılmıştır.

⁹⁷Gāh cem' idüb gāh fark iden
'İlm diyü ağlar var mı

⁹⁸Bir özge 'ilme 'ālim ol
Melek anı bilmez ola

⁹⁹Cānlar içinde cānān
Ma'den-i 'ilm ü 'irfān

¹⁰⁰Ol virdi cismile cānı
Ol virdi 'ilm ü 'irfānı

Sonuç

Çalışmamız sürecinde zemin metinden elde edilen bilgi ve envanterler, imlâdaki ikili yazım tercihleriyle dildeki ses ve morfolojik değişimin tam olarak oturmadığını, dil değerlerindeki değişimin devam ettiğini gösteriyor.

İçinde yaşadığımız dil değerlerine geçişte bir köprü vazifesi gören 17. asır, tüm yazı türlerinde, bu yüzyılın tamamını kapsayan karşılaştırmalı bir çalışmayla dil değerlerinin zenginliği ve çeşitliliği açısından çok büyük önem arz eder. Özellikle harekeli metinler, bu yüzyıla ait dil araştırmalarında kullanılması, düzlük-yuvarlaklık, vezin-implâ ilişkileri ve konuşma-yazı dili farklılıkları gibi meseleleri daha sağlıklı bir tartışma zeminine oturtabilecek olması yönüyle önemlidir. Bu şekilde Türk dili ve gramerine ait değişim ve gelişim değerlendirmeleri daha da sağlıklı hale gelecektir.

Dilin diğer dillerle olan temas, iç içelik, etkilenme ve etkileme durumlarının tespiti için çeviri yazı metinler, doğru sonuca ulaşmada en sağlıklı ve kısa yoldur. Çeviri yazılı harekeli metinlerde metin içi ve metinler arası karşılaştırmalı bir metodun benimsenmesi, o dilin dil dönemine ait değişim, gelişim ve imlâ değerlerinin tespitini ayrıca kolaylaştıracaktır.

⁹⁷ H. nr. 148.

⁹⁸ H. nr. 32.

⁹⁹ H. nr. 36.

¹⁰⁰ H. nr. 99.

Kaynakça

- Aksoyak, İ.H. (2008). Osmanlı şairlerinin "aruz tasarrufları" ve araştırmacıların gereksiz müdahaleleri, *Turkish Studies Dergisi*, 3(6), 388-403.
- Arat, R.R. (1987). *Türkçe metinlerde e/i meselesine dair makaleler I*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Aziz Mahmud Hüdâyî, *Divân-ı ilâhiyat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, 2372/2.
- Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ceylan, E. (1991). Ana Türkçede kapalı e ünlüsü. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 151-165.
- Develi, H. (1995). *Evlîya Çelebi seyahatnamesine göre 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde ses benzeşmeleri ve uyumlar*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Develi, H. (2009). *Osmanlı'nın dili*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Dilçin, C. (1997). *Türk şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duman, M. (1993). *Evlîya Çelebi seyahatnamesine göre 17. yüzyılda ses değişimleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Duman, M. (2013). *Makaleler eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Duman, M. Ve Ataizi, D. (Edt.) (2018). *XVI-XIX. yüzyıllar Türk dili*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Günaydın, A. (2020). Harekeli bir mi'râciyenin dibâcesi ve Osmanlı Türkçesinin imlâsı ve telaffuzu hakkında düşündükleri, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 49, 161-184.
- İğci, A. (2014). *17. yüzyılda Batı Rumeli Türkçesinin özellikleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kaplan, M. (2002). *Kültür ve dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karal, E.Z. (1978). *Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Levend, A.S. (2015). *Divan edebiyatı kelimeler ve remizler mazmunlar ve mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Saraç, M.A.Y. (2010). *Klâsik edebiyat bilgisi biçim-ölçü-kafiye*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Timurtaş, F.K. (2019). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tuğluk, H.İ. (2008). 17. Yüzyıla ait harekeli iki metinde bazı imlâ özellikleri. *Turkish Studies Dergisi*, 3(6), 612-630.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve söz varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.